

Малюга Н. М.

ORCID: 0000-0001-7956-6987

кандидат філологічних наук, доцент,

доцент кафедри української мови

Криворізький державний педагогічний університет

м. Кривий Ріг, Дніпропетровська область, Україна

ПАРЕМІЇ І КУЛЬТУРНІ ПАРАЛЕЛІ В “БЕЙРУТСЬКИХ ОПОВІДАННЯХ” АГАТАНГЕЛА КРИМСЬКОГО

Ключові слова: Агатангел Кримський, “Бейрутські оповідання”, арабська мова, міжкультурна комунікація, паремія, прислів'я.

Покликаючись на дослідників Близького Сходу, перекладач “Бейрутських оповідань” Імадеддін Раєф називає їх “документом”, джерелом для досліджень арабських науковців, а в інтерв'ю, даному І. Штогрін, говорить про цінність оповідань для ліванського читача: “Усі інші тексти того часу були традиційно формальними. Але явився 25-річний хлопець з України, з Одеси, і написав про Бейрут так, що сучасні ліванці подивовані” [5]. Учений із широким колом наукових інтересів здійснює докладний виклад інформації про християнізацію арабського світу, про двогрошову систему розрахунків, рухливість світоглядних цінностей різних поколінь, створює цінні замальовки життя етноконфесійних громад, “як вдумливий і педантичний дослідник-польовик, він ретельно фіксував усі народні й офіційні терміни на позначення мозаїки тогочасних ідентичностей” [2, с. 49]. Захоплюють його розповіді про ведення домашнього господарства, “методи народної педагогіки” у вихованні дітей, про особливості спілкування, традиційні привітання і звертання залежно від зміни соціального чи родинного статусу.

А. Кримський як досвідчений учитель пояснює особливості використання мовленнєвого апарату під час вимови звуків чужої мови, яких немає в рідній: “Притуліть кінчик язика до нижніх зубів, до самих пнів, далі притисніть цілий язик щільно-щільно до спідньої челюсті, щоб горло було вільне, та й силкуйтеся вимовляти гортанкою не то “а”, не то “є”, не то “г” – от вам і вийде той словутній “айн” [3, с. 147]; дає коментарі з уживання граматичних форм, зокрема вибору звертання на *ти / ви*: “Ельян каже на матір “ти”, бо по арабськи слово “ви” не прикладається до одної людини, тільки до багатьох” [3, с. 146]; пояснює значення прокльону “бодай твоя хата завалилася!” [3, с. 141–142]; тлумачить сенс

привітань, як-от: “Формула “день твій щасливий” значить попросту: “здорова була!” [3, с. 150] тощо.

Письменник пояснює читачеві, що в арабській кухні, яка схожа більше на комору, немає печі, а отже, і грубки, вони облаштовані лише тиббахами (жаровнями); розповідаючи про громадські пекарні, у яких пекар принесені господинями підготовлені до випікання вироби за мізерну плату доведе до готовності, покликається на традиційний уклад ведення домогосподарства: “Арабські господині так звикли до цього порядку, що не добачають жодної мороки в тім, щоб носитися з сирим тістом геть з хати. Ба навіть коли б хто захотів пекти щось таке вдома, то громадський голос не похвалив би його” [3, с. 139]. На підтвердження сили традиції наводить арабське прислів'я: “Свої хліби оддавай пекти пекареві, хоч би він часом і спалив половину їх” [3, с. 139]. Зауважимо, що у фонді арабської мови існує паремія з синонімічним значенням: “Віддай борошно пекарю, хай спече хліб, навіть якщо й вкраде половину” [1, с. 66]. Крім того, порівняймо й деякі інші паремійні одиниці, ужиті в “Бейрутських оповіданнях”, з тими, що наведено в збірці арабських прислів'їв і приказок, перекладених українською мовою (видання 1981 року): “Хто старший за тебе на день, той, мабуть, чи не на сто літ за тебе розумніший” [3, с. 145] та “Хто старший за тебе на день, досвідченіший на рік. Хто старший від тебе на місяць, досвідченіший на століття” [1, с. 161]; “...сором не тому, хто бреше, а тому, хто не вірить” [3, с. 178] та “Соромно не тому, хто бреше, а тому, хто слухає” [1, с. 141] та ін.

Кримський-письменник і Кримський-науковець створює міжкультурний дискурс – це своєрідний гіпертекст, окремі складники якого мають різну функційно-стильову характеристику. Наприклад, у “Бейрутських оповіданнях” автор щедро ділиться з читачем зібраними народознавчими матеріалами: “...через дітей Гедійіха не могла допилювати навіть стародавнього звичаю – кидати на дереві один чи пару овочів необіраних, щоб “дерево не було сиротою”; бо єсть приміта, що коли “не покинути дерево сиротою”, то воно й на той рік родитиме” [3, с. 138]. Додамо, що в пізніше написаній статті, яка має назву “Волосова борода”. З учено-кабінетної мітології XIX віку”, А. Кримський наводить комунікативну ситуацію, типову для українського мовного середовища, ілюструє її і пояснює так: “Та не всі-бо груші обтрусую, покинь одну грушечку на розплід (на завод)! – кажуть наші українські селяни тому, хто хоче обтрусити грушеву деревину цілу” [4, с. 327]. І далі, вдаючись до образних порівнянь, що опоетизовують природу, резюмує: “Отже, на дерево дивляться так, як на курку-квочку, як на кицьку з киценятами і т. ін.: треба одну дитину покинути їй, матері. Заразом сподіваються, що неосиротілеє дерево чи рослина зародить і на той рік” [4, с. 327]. Цей висновок можна

застосувати й до традиції арабської культури сприймати і транслювати світ через зримі образи.

Цікавими є мовні партії матері багатодітної родини, які ілюструють стилістичну барвистість лексики, гнучкість у використанні мовних засобів. В одному з наведених зразків чужого мовлення вона називає власну дитину “сином шістдесятьох пантофлів”. Ця описова конструкція в інокультурному середовищі може бути незрозумілою, тож автор дає пояснення: “Щодо лайки: “син шістдесятьох пантофлів”, – то вона мала собою визначати, що аж тридцятьоро людей топтали поганця Ельяна ногами, мов яку гадуку” [3, с. 137].

Привертає увагу послідовно втілювана спроба передати засобами графіки вимову арабських прислів'їв та приказок, порівняймо: “– Ого! Це зовсім, як та жінка, що в приказці: “Жит ні шгата, жит-ні!.. Йй рижжаль, та'а маххит-ні!” (Ой, та й напала ж на мене охота працювати, напала! Але йди-но, чоловіче, висякай мене попереду!)” [3, с. 141]; “– Н-нас би-и-нас уль-отта би-н-нифяс!! (Себто: “Тут і людям скрута, а ще й кітка кричить, що вона – породільниця!”)” [3, с. 141] (крім того, в останньому прикладі автор використовує графон, що позначає експресивність мовлення персонажа: “обурена зашипіла”).

І така увага до фіксації звукової форми паремій арабської мови в одному з її варіантів (бейрутському) знаходить своє пояснення на сторінках оповідання: “...давньому бейрутському говорі і нахожому дамаському чи іншому всякому говорі вже скоро буде “амінь”, нехай лиш повмирають старі діди” [3, с. 164]. Учений-сходознавець свої невітніші спостереження науковця вкладає в уста персонажа, який говорить про упередження й ненаукові оцінні судження щодо новітньої арабської мови, яка виробилася в Бейруті: “...дуже нелюба для європейських філологів через свою “бастардність” та “неорганічність” [3, с. 164].

Показово, що в “Растлініє нравів” та “Соломонія, або Соломон у спідниці” А. Кримський уживає два різні варіанти однієї арабської паремії, застосовуючи власну систему засобів транслітерації на основі кириличної гафіки (стандартизованої ще не було), до того ж українські відповідники наведено поза основною структурою речення, це вставлені конструкції. Порівняймо: “– Ет кади ль-улад шя'нак халю! (Хто захоче дітей розсудити, тому просто треба повіситися!)” [3, с. 149] та “Ади ль-улед шяна халю (хто хоче дітей розсудити, тому доведеться повіситись)” [3, с. 208].

Щодо знання іноземної мови, то А. Кримський транслює прагматичне розуміння бейрутцями потреби навчання (вигода): “Знаєш наше прислів'я: “Коли до собаки діло маєш, то й собаку прихильно вітаєш: добридены, паночку! (Ес-собх бильхейр, йй сіді!)”, а далі в уста лікаря Гедійє вкладає фразу: “У нас і приказка зложилася: “Фейн-ма бти-шлях ель-лōга

ль-франсавійє, бти'жі ва'фи (Французьку мову хоч би куди ти кинув – вона знов стає перед тобою стійма)” [3, с. 158].

Письменник уважає за потрібне конкретизувати належність паремії до фонду тієї чи тієї мови, наприклад: “– Згадайте своє арабське прислів'я: “Не дай, Боже, з араба та пана!”” [3, с. 172]; “...m-me Сюрсок стільки розумілася на тій новітній педагогіці, скільки одна пані на апельсинах (коли казати словами великоруської приказки)” [3, с. 208], подекуди проводить паралелі: “Томін був наче в жидівській школі, як кажуть українці, або “наче в лазні, де раптом води не стало”, як каже арабське прислів'я: “митль-ель-хаммём ель-мактуа майиту”...” [3, с. 173]. Цілковито погоджуємося з дослідницею М. Гримич, що в “Бейрутських оповіданнях” “культурний масив грає роль не бейкстейджу, не прикраси, як це переважно буває в художній літературі, а він є співтворцем сюжетної дії, утворюючи солідний антропокультурний наратив” [2, с. 44].

Отже, учений А. Кримський вивчає звички арабів, народну мораль, проводить культурні паралелі і закріплює це в слові. Розуміючи природу й механізм виникнення прислів'їв, занурюючись у процес фіксації способу життя в мові та не відкидаючи самоіронії в народній мудрості, письменник дає читачам ключ до ідентифікації (чи самоідентифікації) представників етнічної групи. Увага до деталей, спостережливість, відчуття звучання мов, виклад, що ґрунтується на емпатії, дають змогу побачити в уяві життя Бейрута кінця XIX століття.

Література:

1. Арабські прислів'я та приказки / перекл. з арабської Т. М. Лебединської та Ю. М. Кругляка; передм. І. Л. Лебединського. Київ : Дніпро, 1981. 166 с.
2. Гримич М. Особа дослідника-польовика в “Бейрутських оповіданнях” Агатангела Кримського // Культура слова. 2021. № 95. С. 43–52.
3. Кримський А. Виривки з мемуарів одного старого гріховоди: Вибране. Київ : ВЦ “Академія”. 2017. 320 с.
4. Кримський А. “Волосова борода”. З учено-кабінетної мітології XIX віку // Твори в п'яти томах. Т. 3: Мовознавство. Фольклористика / ред. : О. І. Дей та М. А. Жовтобрюх. Київ: Наукова думка, 1973. С. 307–329.
5. Штогрін Ірина. Із української на арабську. Чому бейрутець переклав Агатангела Кримського? // Радіо Свобода. 2017, 04 квітня. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/28410163.html>